PSIHANALIZĂ
12.02.2004
CURS 12

IV CUVÂNTUL DE SPIRIT

Acestui fenomen, **Freud** i-a dedicat cartea *„Cuvântul de spirit şi raportul său cu inconştientul”.* Această lucrare are importanţa ei în contextul psihanalizei freudiene. În primul rând, ca şi studiul dedicat actului ratat, cartea despre cuvântul de spirit (anecdotă, banc, glumă, „spirit“) demonstrează omniprezenţa inconştientului în gândirea şi acţiunea umană. Este o dovadă în plus că inconştientul apare nu doar în disfuncţiile psihice, ci este prezent şi în fenomenele aşa-numitei vieţi psihice sănătoase.

În al doilea rând, studiul despre cuvântul de spirit este important în contextul psihanalizei pentru că face trecerea de la psihologie spre ştiinţele spiritului sau „ştiinţele omului“. De altfel, chiar Freud plasează acest studiu în perimetrul esteticii, pentru că se ocupă de efectul comic pe care-l produce cuvântul de spirit.

De obicei, încercările lui Freud de a transcende medicina şi psihologia spre alte domenii mai elevate au fost catalogate drept psihologiste, aşadar reducţioniste. În această lucrare însă, **Freud**, deşi nu neglijează dimensiunea psihologică, nu se ocupă doar de tendinţele cuvântului de spirit, ci şi de aspectul formal şi cel tehnic al cuvântului de spirit.

Freud avansează următoarele **argumente** pentru afirmaţia că **inconştientul îşi pune amprenta asupra cuvântului de spirit:**

- *Spontaneitatea cuvântului de spirit*: deşi pretindem că Eul produce cuvintele de spirit, de fapt ele se produc subliminal, iar Eul conştient doar le înregistrează şi le verbalizează;
- *Nu dispunem după voinţă de cuvintele de spirit* pe care le avem înmagazinate în memorie; ele se refuză unei reproduceri la comandă conştientă;
- Argumentul forte: aceleaşi procedee pe care le întânim în travaliul visului le vom regăsi în travaliul cuvântului de spirit.

Freud defineşte **cuvântul de spirit** drept *fenomenul în care o idee preconştientă este livrată pentru un moment unei prelucrări inconştiente, rezultatul acestei prelucrări fiind apoi imediat perceput la nivel conştient.*

Elemente de argumentare a definiţiei:

1. Concizia cuvântului de spirit:

- arată că, la fel ca în cazul visului, ***conţinutul manifest este mult mai scurt***, mai concis decât conţinutul latent;
- concizia cuvântului de spirit, care coincide cu concizia visului, este rezultatul acţiunii condensării. Specificul acţiunii condensării în cazul cuvântului de spirit este acela că trebuie să ţină seama de condiţia comunicabilităţii. Altfel spus, ***gradul de încifrare pe care îl produce condensarea este mai redus*** în cazul cuvântului de spirit deoarece cuvântul de spirit trebuie comunicat altor oameni. Condensarea se poate face cu sau fără formaţiune substitutivă (formulă verbală care înlocuieşte o alta considerată firească, prin aceasta producându-se efectul comic).**Ex:**

✓ Cuvânt de spirit aparţinând lui Heine şi citat de Freud, în care condensarea se face cu formaţiune substitutivă. Un personaj se laudă că a avut nesperata şansă să stea alături de marele bancher Rotschild: „Am stat lângă Rotschild, care m-a tratat ca pe unul din ai săi, cu totul familionar.“ (formă condensată obţinută din cuvintele „familiar“ şi „milionar“);

✓ Unul din potentaţii Europei de odinioară, Leopold, datorită relaţiei sale cu o doamnă pe nume Cleo, a fost numit Cleopold (de asemeni, condensare cu formaţiune substitutivă);

✓ doamnă de origine italiană reacţionează spiritual la lipsa de tact a lui Napoleon I care, la o petrecere, a întrebat-o dacă toţi italienii dansează la fel de prost ca ea. Doamna i-a răspuns: „Non tutti, ma buona parte.“;

- cazul ideal de cuvânt de spirit obţinut prin condensare este ***dublul sens***. Secretul acestui tip de cuvânt de spirit este acela că acele cuvinte în cauză sunt luate şi în sens propriu, şi în sens figurat. Cazul glumei: „Cum îţi merge?“ l-a întrebat orbul pe paralitic. „Aşa cum vezi“, i-a răspuns paraliticul.

2. Deplasarea:

- de obicei, erorile de gândire, de logică sunt valorizate negativ fiind considerate expresii ale slăbiciunii intelectuale;
- în cuvântul de spirit, erorile de logică pot fi sursa comicului. Ele nu sunt produse de slăbiciunea intelectuală, ci dimpotrivă, de capacităţi intelectuale bune care apelează la deplasare pentru a produce efectul comic. Mijloacele folosite pentru aceasta sunt reprezentările îndepărtate de cele cărora cenzura le interzice accesul la conştient, simbolurile etc;
- şi în cazul deplasării, încifrarea pe care o realizează aceasta este controlată de condiţia comunicabilităţii, rezultând un grad de încifrare mai redus; **Ex:** „Somon cu maioneză":

✓ Un bărbat aflat în dificultate financiară reuşeşte să împrumute 25 de florini de la un cumnat bogat, pe care a reuşit să-l înduplece prin plângerile sale. În aceeaşi zi, binefăcătorul îl întâlneşte pe solicitant într-un restaurant unde acesta mînca somon cu maioneză, fel de mâncare foarte scump. Indignat, îi reproşează: „Cum aşa, împrumuţi bani de la mine şi apoi îţi comanzi somon cu maioneză?" Bărbatul îi răspunde cu candoare: „Nu te înţeleg: când nu am bani, nu pot să mănânc somon cu maioneză; când am bani, nu am voie să mănânc somon cu maioneză."

✓ Tehnica se bazează pe mutarea accentului de la problema reală (cine este sărac şi împrumută bani nu-şi permite să mănânce delicatesuri) la o falsă dilemă: când să mănânc somon cu maioneză, căci s-ar părea că nu pot face asta nici când am bani, nici când n-am bani. Greşeala de logică, produsă evident intenţionat, constă în a lua sintagma „a avea bani" în două sensuri care sunt amestecate: a poseda bani şi a avea bani din împrumut.

3. Reprezentarea prin contrar:

- funcţionează în mod specific cuvântului de spirit, anume sub condiţia comunicabilităţii; **Ex:**

✓ Urâţenia este prezentată prin trăsături aparent coincidente cu cele ale frumuseţii supreme: „Această femeie se aseamănă în multe privinţe cu Venus din Millo: este extraordinar de bătrână, nu are nici un dinte, iar pe suprafaţa gălbejită a corpului, cîteva pete albe."

✓ „Marele spirit": cuvânt de spirit făcut de un contemporan al lui Freud, Lichtemberg: „el întruneşte calităţile marilor bărbaţi: ţine corpul strâmb ca Alexandru şi, asemeni lui Cezar, îşi frământă tot timpul părul."

Tendinţele cuvântului de spirit

Fiind un produs al inconştientului, în cuvântul de spirit se manifestă tendinţe ascunse ale psihicului uman.

clasificare:

1. Cuvinte de spirit *fără tendinţă* (inofensive);
2. Cuvinte de spirit *cu tendinţă*: cele prin care se exprimă tendinţe regulate de ordin sexual sau agresiv:
   a) cuvinte de spirit obscene (tendinţa exprimată este de ordin sexual şi prin care se satisfac anumite tendinţe sexuale reprimate cultural);
   b) cuvinte de spirit cu tendinţă agresivă:
      - cuvântul de spirit agresiv propriu-zis;
      - cuvântul de spirit cinic;
      - cuvântul de spirit sceptic.

Ca şi sexualitatea, agresivitatea este un instinct supus încă din copilărie reprimării culturale.
Cuvântul de spirit cu tendinţă agresivă reprezintă una dintre modalităţile de a exprima agresivitatea în forme acceptate social, ocolind interdicţiile. **Ex:**
Doi oameni de afaceri americani, folosind mijloace de multe ori ilicite, au reuşit să acumuleze o avere considerabilă şi încercau să pătrundă în lumea bună. Cei doi s-au hotărât să se lase pictaţi de cel mai important pictor al oraşului şi apoi să-şi expună portretul cu ocazia unei petreceri. La petrecere a fost invitat şi un critic de vază din regiune, care urma să-şi dea verdictul cu privire la calitatea artistică a celor două portrete. Criticul a reflectat şi apoi a întrebat: „Şi unde este Mîntuitorul?".

Cuvântul de spirit cinic nu vizează persoane (cu autoritate, bogate etc), ci vizează instituţii, concepţii de viaţă, percepte morale sau persoane care reprezintă instituţii.
Cuvântul de spirit „somon cu maioneză“ atacă o concepţie de viaţă bazată pe economie şi corectitudine şi propune o concepţie de viaţă epicureică, bazată pe plăcerea clipei şi pe o mare libertate în alegerea mijloacelor pentru aceasta.
Una dintre ţintele predilecte ale acestui gen de cuvânt de spirit este căsătoria, care este atacată şi pentru că ea reprezintă o instituţie represivă. Aceste cuvinte de spirit pot viza şi propria etnie.

Exemplu (citat de Freud): Doi evrei se întâlnesc într-o gară. „Unde te duci?“ întreabă unul. „La Cracovia“, răspunde celălalt. „Cât eşti de mincinos! replică primul. Spunând că te duci la Cracovia, vrei ca eu să cred că mergi la Varşovia, dar eu ştiu că te duci la Cracovia. De ce minţi atunci?“.

Plăcerea estetică în cuvântul de spirit

După Freud, cuvântul de spirit produce două tipuri de plăcere: o plăcere care rezultă din tehnica cuvântului de spirit şi pe care Freud o numeşte plăcere preliminară, pentru că această plăcere de tipul râsului are o intensitate mai mică.
Râsul este mai curând un simplu zîmbet.
Plăcerea preliminară are rolul de a deschide calea spre un alt tip de plăcere, care rezultă din retrăirea refulatului (sexual sau agresiv).
Râsul asociat acestui al doilea tip de plăcere este puternic, din toată inima, este râsul unei descărcări şi, este posibil, se datorează economisirii energiei consumate până în acel moment de refulare.

Deosebiri între vis şi cuvânt de spirit

Există în principal două deosebiri.

1. Prima dintre ele constă în aceea că ***visul este un produs a-social***, care nu urmăreşte comunicarea, reprezentând doar un compromis al forţelor care se înfruntă în psihismul visătorului. Datorită acestui caracter, visul este de cele mai multe ori de neînţeles pentru visător şi neinteresant pentru ceilalţi.
Cuvântul de spirit însă se caracterizează prin ***intenţia comunicării***, ceea ce modifică anumite caracteristici ale funcţionării proceselor inconştiente.
El se adresează întotdeauna unei a treia persoane prezentă sau potenţială şi gradul său de încifrare este, de aceea, mai redus (a doua persoană este cea vizată de intenţia sexuală sau agresivă).

2. A doua deosebire constă în aceea că ***visul***, care exprimă o dorinţă, ***păstrează legătura cu problemele*** majore ***ale vieţii***, nevoile individului fiind satisfăcute pe calea regresivă şi ocolită a halucinaţiei.

Cuvântul de spirit este un joc care încearcă să obţină plăcerea din activitatea liberă, dezinteresată a psihicului.